

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), II/1 (2013), 247-269

BATI SORUNU ÇERÇEVESİNDE DOSTOYEVSKİ'DE TÜRK VE DOĞU ALGISI*

Onur Güneş AYAS**

Özet

Dostoyevski Batıyı dinsel, siyasal ve toplumsal yönleriyle analiz ederken metafizik konulardaki görüşlerini her fırsatta Batının siyasal durumu ve geleceğiyle ilişkilendirmiştir. Dostoyevski Batı'yı tüm yönleriyle eleştirmekle birlikte siyasal anlamda esas karşıtlığı Batının müstakbel lideri olarak gördüğü Rusya'yla Doğuyu temsil eden Osmanlı arasında kurmakta ve Türkleri baş düşman olarak görmektedir. Dostoyevski Batıyı düzeltmek, değiştirmek ve içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmak amacındadır, Doğuya ise boyun eğdirmek ister. Dostoyevski'nin gelecekteki evrensel birlik hayalinde Doğu halklarına düşen, boyun eğmek ve sömürge olarak Ruslara hizmet etmektir. Dostoyevski'nin Ruslara yüklediği evrensel misyon, aynı zamanda Batıya

---

* Bu makale 2010 yılında **Dostoyevski'de Batı Sorunu: Rus Ruhü ve Evrensellik** adıyla kitap olarak yayınlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Dostoyevski'nin Batı eleştirisini, Rusya'nın Doğu-Batı çatışmasındaki konumu çerçevesinde, yerlilik ve evrensellik gerilimi üzerinden tartışmayı amaçlayan bu kitapta, meseleyi tarihsel kökleriyle ve daha geniş bir teorik çerçeve içinde ele almaya çalışmışım. Kitabın ağırlık noktasını oluşturan Dostoyevski'nin Batı eleştirisi ve Batının geleceğiyle ilgili öngörülerine, bu makale sınırları içinde yeterince yer veremedim. Dostoyevski'de Türk ve Doğu algısını tamamlayan, hatta buna zemin oluşturan bu görüşler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Güneş Ayas, **Dostoyevski'de Batı Sorunu: Rus Ruhü ve Evrensellik**, İstanbul 2010.

** Araştırma Görevlisi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü,
gunesayas@gmail.com

sunulmuş Rusya merkezli bir Doğu siyaseti önerisidir. Dostoyevski’ye göre Rusya’nın tarihsel misyonunu yerine getirmesi için İstanbul’u alarak Bizans’ın yerine geçmesi gerekmektedir. Halbuki Üçüncü Roma idealinden kaynaklanan bu Doğu siyaseti, Batı içi dengeleri sarstığından Rusya’yı Batılı merkezlerle karşı karşıya getirir. Böylelikle Doğu sorunu, Dostoyevki ve Rusya için aynı zamanda Batı sorunu haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dostoyevski, Doğu-Batı çatışması, Rus düşüncesi, Türk imgesi, Rusya, Doğu Sorunu, Batı Sorunu, evrenselcilik

Abstract

Dostoevsky’s Perception of Turks and the East in the Context of the Western Question

Dostoevsky analyzed Western society in its religious, political and social manifestations and at every opportunity related his metaphysical thoughts to the present political situation and possible future of the West. Although he criticized the West in all its aspects, he thought that the main antagonism was between Russia, the prospective leader of the West, and the Ottomans, the representative of the East and he saw the Turks as the main enemy. Dostoevsky criticized the West with the intention of finding a remedy for its present crisis. On the contrary he criticized and attacked to the Turks in order to bring the East to her knees. According to the universal ideal of Dostoevsky, Eastern peoples are predestined to succumb to the Western powers led by Russia and serve it as a colonized entity. Thus the universal mission, to which Dostoevsky assigned Russia, is also a proposal for a new Russian-centered Eastern policy for the West. Dostoyevsky claims that Russia should capture Constantinople in order to realize its historical mission and take the place of Byzantine Empire. However, this Eastern policy which stems from the ideal of Third Rome has upset the balances in the Western World and driven a wedge between Russia and the other Western Powers. At this point, the Eastern question has become a Western question for Russia and Dostoevsky.

Keywords: Dostoevsky, East-West Conflict, Baykan Sezer, Russian thought, Turkish image, Eastern Question, Western Question, universalism.

Giriş

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de Dostoyevski (Fyodor Mihayloviç), esas olarak sosyo-politik fikirlerinden soyutlanmış romancı kişiliğiyle gündeme gelmekte, Dostoyevski’nin insan psikolojisiyle ve metafizik problemlerle ilgili olduğu söylenen büyük romanlarıyla edebiyat dışı sayılan politik eserleri (*Bir Yazarın Günlüğü*, *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları* ve *Puşkin Üzerine Konuşma*) arasına bir duvar örülmektedir. Dostoyevski’nin romanlarındaki psikolojik-metafizik temalar onun bütün insanlığa hitap eden, “evrensel” yanı olarak görülmekte, aslında bu fikirleriyle çok yakından ilişkili olan politik fikirleriyse bir Rus milliyetçisinin gazete sayfalarındaki hezeyanlarına indirgenerek yok sayılmaktadır.¹ Buna karşın, Dostoyevski’nin *Bir Yazarın Günlüğü* ve *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları* gibi, fikirlerini yarattığı kahramanlar aracılığıyla değil de doğrudan ifade ettiği çalışmaları, ilgi alanının büyük ölçüde Batı sorunu olduğunu göstermektedir. Romanları açısından da durum aynıdır. *Yeraltından Notlar*’dan itibaren yazdığı bütün büyük romanlarında Batı sorunuyla bir şekilde ilişkilendirilmemiş bir kahraman neredeyse yoktur.

Batı eleştirisi, Dostoyevski’nin özellikle Sibiryaya sürgününden döndükten sonra yazdığı eserlerin bütünündeki ana temadır. Dostoyevski Batıyı dinsel, siyasal, toplumsal bütün yönleriyle analiz ederken metafizik görüşleriyle Batının siyasal durumu ve geleceği arasında kopmaz bir ilişki kurmayı ihmal etmemiştir. Dostoyevski Batı’yı tüm yönleriyle eleştirmekle birlikte siyasal anlamda esas karşıtlığı Rusya’yla Osmanlı (genel olarak Doğu) arasında

1 Bruce Ward, **Dostoevsky’s Critique of the West: The Quest for the Earthly Paradise**, Kanada 1986, s.4’de bu yaklaşımın çeşitli örneklerini şu şekilde listelemektedir: I. Howe, **Politics and the Novel**, Londra 1961, s. 54-55; H. De Lubac, **The Drama of Atheist Humanism**, New York 1963, s.184; A. De Jonge, **Dostoyevsky and the Age of Intensity**, Londra 1975, s. 64; V. Ivanov, **Freedom and the Tragic Life, a Study in Dostoevsky**, New York 1971, s. 155. Ayrıca Dostoyevski’nin politik yaklaşımlarını ve edebiyat dışı çalışmalarını sanatı ve psikolojik-felsefi-metafizik keşiflerine göre önemsiz gören benzer görüşlere örnek olarak bkz. Edward Hallet Carr, **Dostoyevski**, (çev. Ayhan Gerçekler), İstanbul 2007, s. 254; Andre Gide, **Dostoyevski**, (çev. Sema Gül), İstanbul 2005, s.119.

kurmakta ve Türkleri baş düşman olarak görmektedir. Dostoyevski Batıyı en sert sözlerle eleştirirken bile Doğuyla hiçbir şekilde özdeşleşmemiş, aksine Rusya’yla Doğu arasındaki karşıtlığı her fırsatta vurgulamıştır. Çözülmesi gereken problem Dostoyevski’nin Batı eleştirisiyle Osmanlı-Doğu düşmanlığını birleştiren ortak bir çerçeve olup olmadığıdır.

1. Dostoyevski’nin Batı Eleştirisi ve Rus Evrenselciliği

Nasıl ki eski Yunan ve Bizans’ın Batılı kimliği, Doğu-Batı sınırında Batının ileri karakolu olarak yerine getirdikleri tarihsel misyondan kaynaklanıyorsa², Rusya da Batılı kimliğini kuzeyde Asyalı göçebelere, güneyde de Osmanlı’ya karşı mücadele içinde kazanmıştır. Rusya’nın Doğulu güçlere karşı bu mücadelesi Batı tarafından da desteklenmiştir. Ne var ki Rusya, bununla yetinmeyip Doğuda kendi hesabına yayılmaya veya Batıda liderlik iddiasına kalkışmaya giriştiğinde Batılı merkezlerle ters düşmeye başlamıştır. Rusya’yla Avrupa arasındaki anlaşmazlık, aslında Roma’yla Bizans, Katoliklikle Ortodoksluk arasındaki tarihsel işbölümü ve çekişmenin XIX. yüzyıldaki devamıdır. XIX. yüzyılın başında Napolyon Savaşları sebebiyle Rusya Avrupa siyasetinin merkezine yerleşince, Rusya’nın dünya siyasetindeki rolü Rusya’daki bütün düşünce akımlarının temel meselesi haline gelmiştir. Dolayısıyla Rusya’daki çeşitli düşünce akımları arasındaki tartışmalar Rusya’nın iç sorunlarından çok dünya siyasetinde üstleneceği misyonla ilgilidir.³ Bu bağlamda Dostoyevski, birbiriyle tartışma halindeki Rus düşünce akımları arasında bir senteze vararak Rusya’ya hem Batıda hem Doğuda yol gösterecek bir dünya siyasetinin düşünsel temellerini oluşturmaya çalışmıştır.

2 Eski Yunan, Bizans ve Rusya’nın tarihsel misyonları arasındaki paralellik hakkında geniş bir yorum için bkz. Baykan Sezer, “Doğu Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri”, **Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı**, İstanbul 1990, s. 105-138.

3 Rus modernleşmesini toplumlar arası ilişkilerde oynanan rol çerçevesinde ele alan bir tartışma için bkz. Güneş Ayas, “Toplumlararası İlişkilerde Rol Farklılığı Çerçevesinde Rus ve Türk Modernleşmesine Mukayeseli Bir Bakış”, **Türkiye’de Modernleşme: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi, Sosyoloji Yılığ**, 22, İstanbul 2013, s. 207-224.

Bunu yaparken bir yandan mevcut Batı düzenini köklü bir şekilde eleştirmiş, bir yandan da mesihçi bir hava içinde Batıyı sorunlarından kurtaracak ve Rusya öncülüğünde birleştirecek bir “evrensel birlik” ütopyası geliştirmiştir.

Dostoyevski'nin Batı eleştirisinin iki amacı vardır. Dostoyevski bir yandan Rus Batıcılarını, peşinden koştukları ideallerin Avrupa öncülüğünde gerçekleşmeyeceğine ikna etmeye, bir yandan da bu ideallerin gerçek temsilcisinin Rusya olduğunu kanıtlamaya çalışır. Dostoyevski Batı düşüncesinin bütün unsurlarını “Rus ruhu”nun unsurlarıyla karşıtlık içinde tanımlar. Örneğin Katoliklik ve Protestanlık başlığı altında Batı Hıristiyanlığını eleştirirken gerçek Hıristiyanlığın Ortodoksluk olduğunu söyler.⁴ Batının parlamenter demokrasisi ve despotik sosyalizminin karşısına, Çar ile Rus halkının, “özgür ve gönüllü birlik temelinde birleştiği” Rus sosyalizmini ve kilise düşüncesini koyar.⁵ Batının maddi çıkara ve toplum sözleşmesine dayanan sosyalizmini eleştirir ve karşısına inanç kardeşliğine dayalı Rus sosyalizmini çıkarır.⁶ Dolayısıyla Dostoyevski'nin Batı Avrupa merkezli evrenselci (*universalist*) fikirlere karşı giriştiği kavga, çoğu Slavofil'in benimsediği türden bir Rus partikülarizminden ziyade alternatif bir evrenselciliğe dayanır. Dostoyevski Rusya'nın özgünlüğünden yola çıkarak, Rus merkezli bir evrenselci ütopya kurmaya çalışmıştır. Ne var ki bu evrenselci söylemin

4 Dostoyevski'nin “Üç İdea” başlıklı yazısına göre insanlığın önünde üç düşünce vardır. Birincisi Katoliklik Düşüncesi'dir. Dostoyevski bununla Roma'dan Katolik Kilisesi'ne oradan Fransız Devrimi'ne ve Avrupa sosyalizmine uzanan Latin-Roma-Fransız geleneğini kastetmektedir. İkincisi Katolik düşüncesinin zoraki evrensel birlik projesine karşı başkaldıran (onu protesto eden) Protestanlık düşüncesi ve Cermen geleneğidir. Üçüncüsü ise Rusya'nın temsil ettiği Slav düşüncesidir. Ortodoksluğa dayanan bu Slav düşüncesi jeopolitik bir seçenek olmaktan öte mesihyanik bir içeriğe sahiptir ve Dostoyevski'ye göre “bütün insanlığı” kurtaracak gerçek Hıristiyanlığı temsil eder. Bkz. Dostoyevski, **Bir Yazarın Günlüğü**, (çev. Kayhan Yükseler), İstanbul 2001, s.641-646.

5 Bkz. a.e, s. 286; James Patrick Scanlan, **Dostoevsky the Thinker**, ABD 2002, s. 174 ve Troyat, **Dostoyevski**, (çev. Leyla Gürsel), İstanbul 2004, s. 205.

6 Karamazov Kardeşler'de Zosima Dede'nin “Rus sosyalizmi” ve “kilise düşüncesi” kavramlarına açıklık getiren fikirleri için bkz. **Karamazov Kardeşler**, c. II, (çev. Leyla Soykut), İstanbul 1988, s. 173-175, 194-196 ve s. 202-203.

kapsayıcılığının sınırları tartışma konusudur. Bu konuda karara varmak için Dostoyevski’nin Rus merkezli evrensel birlik ütopyasının gerçekte kime hitap ettiğini tespit etmek gerekir.

Dostoyevski Rusya’ya “insanlığı kurtarma” misyonunu yüklemektedir. Ancak bir bütün olarak incelendiğinde görülmektedir ki, “insanlık” ona göre Batıdan ibarettir. Dostoyevski’de Doğu halklarının kaderine yönelik bir ilgi söz konusu değildir. Dostoyevski’nin Batıya yönelttiği köklü eleştiriler bizi yanıltmamalıdır. Dostoyevski Batıyı düzeltmek, değiştirmek ve içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmak amacındadır, Doğuya ise boyun eğdirmek ister. Dostoyevski’nin gelecekteki evrensel birlik ütopyasında Doğu halklarına düşen, boyun eğmek ve sömürge olarak Ruslara hizmet etmektir. Nitekim Dostoyevski Asya ve Osmanlı hakkında konuşurken bütün sömürgeci klişeleri tekrarlar. Hatta Rusya içinde imparatorluk mantığının gerektirdiği esnekliği göstermekten bile uzaktır. Kırım Tatarlarının topraklarından sürülmesini önerir, Tatarların Rus toprağında hiçbir hakları olmadığını söyler, Rusya’nın sadece Ruslara ait olduğunu ileri sürer.⁷ Avrupa’ya Osmanlı’nın “yönetme kabiliyeti olmayan Asyalı bir sürü”⁸ olduğunu kanıtlamaya çalışır ve göz diktiği Osmanlı topraklarının yönetimini güney Slavlarıyla bile paylaşmaya yanaşmaz.⁹ Dostoyevski’nin evrensellikten anladığı, Batıyı Rusya öncülüğünde birleştirmek ve Doğuyu sömürgeleştirmektir ve bu açıdan Dostoyevski’nin Ruslara yüklediği evrensel misyon, aynı zamanda Batıya sunulmuş bir Doğu siyaseti önerisidir.¹⁰

7 Dostoyevski, **Bir Yazarın Günlüğü**, (çev. Kayhan Yükseler), İstanbul 2001, s. 419.

8 Dostoyevski, **a.g.e.**, s. 955.

9 Dostoyevski, **a.g.e.**, s. 1029-1030.

10 Dostoyevski’nin en “evrenselci” içerikli metinlerinden biri olan ve onu adeta bir “Rus peygamberi” haline getiren Puşkin Konuşması’nda Rusların temel misyonu olarak gördüğü “bütün insanlığın birleşmesi” ülküsünden “büyük Aryan ailesini bir araya getirmeyi” anladığını açıkça ifade eder. Bkz. Dostoyevski, **Puşkin Konuşması**, (çev. Tektaş Ağaoğlu), İstanbul 2009, s. 45. *Delikanlı* adlı romanında Rus Evrenselciliğiyle ilgili fikirlerini derli toplu bir şekilde ifade etmek için kullandığı Versilov karakteri, Rusya’nın Avrupa’yı birleştirmek

2. Rus düşüncesinde ve Dostoyevski'de Doğu Algısı

Rus düşüncesinde Batı sorununun merkezi bir yer işgal etmesi ve bilhassa Slavcuların Batıya karşı sert eleştiriler yöneltmiş olması, Rus kimliğinin Doğu-Batı ayrımı içindeki konumu hakkında soru işaretlerine yol açmıştır. Buna karşın Rus düşünce tarihi incelendiğinde Ruslar açısından böyle bir sorunun söz konusu olmadığı görülmektedir. Batıcılar ve Slavcılar, her ne kadar Avrupa'nın mevcut değerleri ve Rus tarihinin problemleri konusunda kıyasıya tartışmalar da, Doğuya karşı ortak bir tutuma sahiptirler.¹¹ XX. yüzyılda ortaya çıkan Avrasyacı akımın bazı temsilcileri tarafından yapılan dolaylı imalar bir yana bırakılırsa, Rus düşüncesinde hiçbir akım kendisini Doğuyla özdeşleştirmemiştir. Slavcuların sözünü ettiği Doğu-Batı ayrımı daha ziyade Hıristiyanlık içindeki bölünmeyle ilgilidir. Daha genel nitelikteki Doğu-Batı ayrımı söz konusu olduğunda Slavcılar da kendilerini Hıristiyan Avrupa'nın bir parçası olarak Batı uygarlığı içinde tanımlamışlardır.¹² Slavcılar ve Batıcılar Rus tarihinde Petro'nun rolü konusunda anlaşamaları da, Rusya'nın kimliğinin Petro öncesi ve sonrasında Asyalı göçebelere karşı mücadele içinde tanımlanması konusunda görüş birliği içindedirler. Slavcılar Moskova Rusya'sının kimliğini Moğol boyunduruğuna karşı mücadeleyle açıklarken, Batıcılar da Petro'nun başlattığı Petersburg vatanseverliğini Uzakdoğulu

---

yanında, Avrupa'nın bütün kültürel-tarihsel mirasını da sürdürmeye yakın tek ülke olduğunu iddia eder. Dostoyevski'nin *Bir Yazarın Günlüğü* ve *Puşkin Konuşması*'nda harfiyen tekrarladığı kimi satırlar, Versilov'un bu konuda doğrudan Dostoyevski'nin fikirlerinin sözcüsü olduğunu kanıtlamaktadır. Dostoyevski'nin hayatını kaleme alan en meşhur biyografi yazarları da bu konuda aynı fikirdedir. bkz. Edward Hallet Carr, **Dostoyevski**, (çev. Ayhan Gerçekler), İstanbul 2007, s. 242 ve Nikolay Aleksandroviç Berdyayev, **Dostoyevski**, (çev. Ender Gürol), İstanbul 1984, s. 132.

- 11 Herzen bu durumu Janus benzetmesiyle açıklar. Janus tek gövdesi ve iki yüzü olan, bir yüzü Batıya bir yüzü Doğuya bakan, ama tek bir kalbin atışını hisseden bir mitolojik kahramandır. Herzen'e göre Batıcılarla Slavcılar aynı kalbe sahiptirler, yalnız Janus gibi farklı yönlere bakmaktadırlar. Bkz. Aleksandr Herzen, **My Past and Thoughts**, California 1982, s. 287
- 12 Emanuel Sarkisyanz, "Russian Attitudes Toward Asia", **Russian Review**, c. XIII/4, (1954), s. 245.

göçebelerin saldırılarına karşı Avrupa’yı savunma misyonuna dayandırmış, hatta bu misyonu Rusya’nın Avrupa devletler sistemine giriş bileti olarak görmüşlerdir.¹³

Rus aydınlarının Doğu bilinci esas olarak Batılı kaynaklara dayanmaktadır. Doğunun temel metinleri dahi Rusçaya Batı dillerinden çevrilmiştir.¹⁴ Asyalı güçlerle mücadele Moğol boyunduruğu döneminden Asya’daki yayılma sürecine dek tarihinin her döneminde Rus kimliğinin en önemli parçası olduğu için, Avrupa’nın Doğuyla çatışma sürecinden beslenen Oryantalist bakış açısı Rusya’da da kolaylıkla kabul görmüştür. Rus düşüncesinde sadece Asyalı göçebeler değil Çin gibi Doğunun geleneksel merkezleri de geri kalmışlıkla, durağanlıkla, değişime karşı tarihsel direnişle, despotizmle ve barbarlıkla özdeşleştirilmiştir.¹⁵ Rusçada Moğolları ve Asyalıları ifade eden sözcüklerin genelde hakaret ve küfür olarak kullanılması (Tatar = sahtekar, kurnaz, Poganyi-alçak herif = Yahudi, Müslüman, Poganit-Poganyinin fil hali = kirlenmek, Asyalı = bir küfür sözcüğü, kaba, cahil adam, Asyatik = vahşi, kaba, Muhammed = Don bölgesinde bir küfür sözcüğü, hırsız, dolandırıcı, alçak)¹⁶ Asyalı güçlere karşı düşmanlığın Rus kimliğinde ne kadar merkezi bir konuma sahip olduğunun göstergesidir.

Dostoyevski’nin Doğu hakkındaki görüşleri Rus düşüncesinin genel çerçevesinin dışına çıkmamıştır. Dostoyevski’nin, Avrupa’ya karşı bir seçenek arayışı içinde olmasına karşın, Tolstoy gibi benzer fikirlere sahip Rus aydınlarının aksine alternatif bir kültür ve düşünce biçimi olarak Doğulu unsurlara yöneldiğine dair tek bir işaret bile bulunmamaktadır. Dostoyevski’nin entelektüel tartışmalarla ilgili yazılarında Doğuya herhangi

---

13 Sarkisyanz, **a.g.e.**, s. 245.

14 Kalpana Sahni “Oriental Phantoms: F. Dostoevsky’s Views on the East”, **Social Scientist**, c. XIV/7, (1986), s. 38.

15 Marlène Laruelle, “The Orient in Russian Thought at the Turn of the Century”, Dmitry Shlapentokh (ed.), **Russia Between East and West-Scholarly Debates on Eurasianism**, Leiden 2007, s. 17.

16 Bkz. Sahni, **a.g.e.**, s. 39.

bir atf yapılmamaktadır. Doğulu halklar adeta insanlık ailesinin dışında, kültürden ve düşünceden yoksun savaşçı yığınlar olarak resmedilmektedir. Örneğin Dostoyevski İslam'dan ne zaman bahsetse mutlaka onu kan ve kılıçla veya acımasızlık ve kaba kuvvetle özdeşleştirmekte¹⁷, Rusya'daki sağduyulu yazarların İslam medeniyetiyle ilgili övgülerini bile sert bir şekilde eleştirmektedir.¹⁸

Meselenin daha da paradoksal olan tarafı Batıyı kıyasıya eleştiren Dostoyevski'nin, Asya'ya ve bilhassa Osmanlı'ya karşı düşmanlıkta Rus Batıcılarını çok gerilerde bırakmasıdır. Nitekim Dostoyevski'nin eserlerinde Doğu karşıtı temaların belirmesi ancak Sibiryâ sürgünü sonrasında Batıcılarla yollarını ayırıp Rusya'nın evrensel misyonuyla ilgili fikirlere sahip olmasından sonra başlar. Hatta kimi zaman Rus Batıcılarını, hatta bizzat Avrupa'yı, Müslümanları savunmakla suçlar. Aslında bunda şaşılacak bir yan yoktur. Çünkü Rusya'nın Batının öncülüğü iddiası her şeyden önce Batının en büyük düşmanı olan İslam'a karşı Hıristiyanlığın en uzlaşmaz ve fedakâr koruyucusu olmasına dayandırılmaktadır. Öyle ki, Dostoyevski, bir yazısında Rusya'nın Avrupa'daki öncülük iddiasına gölge düşüren geri kalmışlığını, Avrupa'yı Asya'dan korurken yaptığı fedakârlıkların zorunlu bir sonucu olarak görmektedir. Avrupalılar bilimde parlak başarılar elde etmiş olabilir, hâlbuki onlar bilim ve kültürle uğraşırken Rusya sağlam bir siyasal birlik kurmuş ve “en azılı düşmana” karşı Avrupa'yı korumuştur:

---

17 Örneğin *Puşkin Konuşması*'nda Dostoyevski, İslam'la ilgili düşmanca olmayan bir üslup benimsemiş olmasına karşın, yine de İslam'ı cihad kılıcıyla özdeşleştirmiştir. Bkz. Dostoyevski, **Puşkin Konuşması**, (çev. Tektaş Ağaoğlu), İstanbul 2009, s. 43. *Suç ve Ceza*'daysa Raskolnikov'un üstün insan felsefesi Napolyon'a ve Hz. Muhammed'e dayandırılır. İslam acımasız bir kararlılığın dini olarak resmedilir. Halimur Khan'ın ilginç makalesine göre *Suç ve Ceza*'da üstün insan felsefesi adına tefeci kadını ve masum kız kardeşini acımasızca öldüren olumsuz başkahraman Raskolnikov Hz. Muhammed'le özdeşleştirilmektedir. Bkz. Halimur Khan, “Dreaming of Islam: Dostoevskij's Vision of a New Russia in *Prestuplenie i nakazanie*”, **Russian Literature**, c. XLVIII/3, (2000), s. 231-261.

18 Dostoyevski, **Bir Yazarın Günlüğü**, (çev. Kayhan Yükseler), İstanbul 2001, s. 851.

“Avrupa tembel Ruslardan daha zeki ve çalışkan olduğu için bilimi icat etmişmiş! Oysa şu tembel denen Ruslar bilim icat edildiği zaman bayağı şaşırtıcı işler yapmışlardır: Çarlığı ve bilinçli olarak da birliğini kurmuşlar. Bin yıl boyunca en azılı düşmanla savaşmışlar ve geri püskürtmüşlerdir, Ruslar olmasaydı bu düşman Avrupa’da taş üstünde taş bırakmazdı.”¹⁹

Dostoyevski’nin Asyalı unsurlardan bahsederken kullandığı sıfatlar tutumunu hiçbir tartışmaya yer vermeyecek şekilde ortaya koymaktadır. Müslümanlardan “uygarlığın düşmanı, vahşi, rezil Müslüman yığınlar”²⁰ diye bahseder. “Tatar” Dostoyevski’nin eserlerinde sürekli olarak bir aşağılama sözcüğü olarak kullanılmaktadır. Asyalılar barbardır.²¹ Ona göre “işkence Asyalılara özgü” bir şeydir.²² Kırbacı Ruslara “Adi Tatarlar” hediye etmiştir.²³ En ağır hakaretler Rusya’nın en büyük rakibi olan Türklere ayrılmıştır. Türkler “savunmasız insanların cellâdı, kelle avcıları”dır.²⁴ “Çocuklarının gözleri önünde babaların derilerini yüzmektedirler”²⁵, bu “en bayıldıkları işkence”dir.²⁶ İnsanların gözlerini oyup kazığa geçirirler²⁷, bebeklerin gözlerini hazla oyarlar.²⁸ Türk milleti “vahşi bir sürü”dür.²⁹ Bebekleri öldürmekte uzmanlaşmıştır, ölülerin burunlarını kesmektedir, “bu alçak ülkeye insanca davranmak mümkün değildir”.³⁰

---

19 Dostoyevski, **a.g.e.**, s. 321.

20 Dostoyevski, **a.g.e.**, s. 428.

21 Dostoyevski, **a.g.e.**, s. 1193.

22 Dostoyevski, **a.g.e.**, s. 654.

23 Dostoyevski, **Karamazov Kardeşler**, 3 Cilt, (çev. Leyla Soykut), İstanbul 1988, c. I, s. 282 ve c. II, s. 57.

24 Dostoyevski, **Bir Yazarın Günlüğü**, s. 636.

25 Dostoyevski, **a.g.e.**, s. 659.

26 Dostoyevski, **a.g.e.**, s. 692.

27 Dostoyevski, **a.g.e.**, s. 857.

28 Dostoyevski, **a.g.e.**, s. 921-922.

29 Dostoyevski, **a.g.e.**, s. 1018.

30 Dostoyevski, **a.g.e.**, s. 923.

3. Dostoyevski'nin “Evrensel Birlik” İdealinde Doğu Halklarının Yeri

Listeyi uzatmak mümkündür. Ama bu kadarı bile Dostoyevski'nin Batıya karşı eleştirileriyle karşılaştırıldığında Asya'ya karşı tutumunun ne kadar uzlaşmaz nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır. Yorumcular bu yakışıksız ifadeleri Dostoyevski'nin yabancı düşmanı, milliyetçi eğilimleriyle ilişkilendirmiş ve *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları*'ndan itibaren Avrupa'nın çeşitli halklarına ilişkin (Fransızlar, Almanlar, İngilizler) olumsuz ifadeleriyle aynı sepete koymuşlardır. Oysaki bu ikisi arasında bariz bir nitelik farkı vardır. Dostoyevski bir Alman'ı, İngiliz'i veya Fransız'ı eleştirirken onun ruhsuzluğundan, kibrinden, inançsızlığından veya vasatlığından bahseder, ama ona barbar demez. Avrupa'nın herhangi bir halkının onun gözünde “vahşi bir sürü” olması mümkün değildir. Çünkü Dostoyevski'nin tasarladığı gelecekte, ne olursa olsun, Avrupa'nın kaderi Rusya'yla birliktedir. Asyalıların Rusya'nın öncülüğündeki “evrensel kardeşlik” düzeninde bir yer yoktur.

Dostoyevski'nin Rusya'ya attığı evrensel kurtarıcılık misyonunda Asya halklarının “kurtarılacak” halklar arasında sayılmadığını belirtmek gerekir. Dostoyevski “evrensellik”, “insanlık”, “bütün insanlığın birliği ve kardeşliği” gibi kavramlardan sıklıkla bahsetmiş olmasına karşın, her seferinde bunları doğrudan Avrupa'yla ilişkilendirmiştir. Dostoyevski'nin en “evrenselci” metni olan *Puşkin Konuşması*'nda bile insanlığın evrensel kardeşliği tablosu içinde hiçbir Asyalı unsura yer verilmemiş, aksine evrensel birlik “Aryan ırkının birliği”³¹ olarak tanımlanmıştır.

Dostoyevski, gelecek projesinde Asya'nın yerinin ne olacağı hakkında da belli ipuçları bırakmıştır. Örneğin Rusya'da yaşayan Tatarlar Dostoyevski'ye göre “eski zalimler ve istilacılar”dır³², Rusya topraklarında hiçbir hakları yoktur. Dostoyevski Avrupa'dan söz ederken Versilov'a “Fransız'ın yanında Fransız, Alman'ın yanında Alman, eski Yunanlının yanında Yunanlıyım”

31 Dostoyevski, *Puşkin Konuşması*, (çev. Tektaş Ağaoğlu), İstanbul 2009, s. 45.

32 Dostoyevski, *a.g.e.*, s. 510.

dedirtir.³³ Avrupa söz konusu olduğunda Rusların kendi çıkarlarından vazgeçip alçakgönüllülikle evrensel kardeşliğe hizmet edeceğini söyler, ama iş Rusya’daki Müslümanlara gelince Dostoyevski sertleşir: “Rus toprağı sadece Ruslarındır.”³⁴ Kırım sorunuyla ilgili çözümü, Kırım Tatarlarını zorunlu göçe tabi tutup yerlerine Rusları yerleştirmektir. Sunduğu gerekçe Avrupalı güçlerin denizaşırı sömürgelerindeki yağma ve istilayı meşrulaştırma gerekçesiyle aynıdır: Tatarlar Kırım topraklarını yeterince verimli işleyememektedir. Toprağı değerlendirmek için yetenekli Rusların gelmesi şarttır (!)³⁵

İstanbul Ruslar tarafından fethedildiğinde başvurulacak “barışçı” çözüm içinse Kazan örneğini verir. Kazan Ruslar tarafından istila edildikten sonra Kutsal Meryem’in tasvirleri taşınmış, Ortodoks tapınağının temelleri atılmış ve Kazan halkı silahsızlandırılmıştır. Bundan sonra Kazanlılar işgalci Ruslara cüppe ve sabun satmaya başlamıştır. Türklerin de rolü bundan farklı olmayacaktır. İstanbul ele geçirilince Ayasofya’da Hıristiyan ayini yapılacak, Türkler silahsızlandırılacak, Kazanlılar gibi Ruslara sabun ve cüppe satmaya başlayacaklardır. Rusların getirdiği yeni düzen sayesinde tarım gelişecek, böylece Osmanlı’nın Avrupa’ya borçları da ödenecektir.³⁶ Görüldüğü gibi Dostoyevski’nin dünyasında Doğu zaptedilecek, Hıristiyanlaştırılacak ve sömürgeleştirilecek bir yerdir.

Dostoyevski ilk kez 1854 Türk-Rus savaşının ardından yazdığı bir şiirde Rusya’nın Doğuyu ele geçireceğinden açıkça söz etmiştir. Bu şiirde Avrupa’ya şöyle seslenir:

“Rusya’nın kaderine karar vermek size düşmez...

Doğu Rusya’nındır. Bir milyon el yorulmak bilmeden

Rusya’ya uzanıyor

Rusya kadim Asya’ya egemen olacak

33 Dostoyevski, **Delikanlı**, (çev. Ergin Altay), İstanbul 2006, s. 490.

34 Dostoyevski, **Bir Yazarın Günlüğü**, s. 510.

35 Dostoyevski, **a.g.e.**, s. 419.

36 Dostoyevski, **a.g.e.**, s. 500-502.

Ve bunların hepsine yeni bir hayat sunacak
Kadim Doğu'ya bir Rönesans yaşatacak.”³⁷

Dostoyevski'nin ölmeden hemen önce yazdığı son makalesi “Göktepe: Bizim İçin Asya'nın Önemi” başlığını taşımaktadır. Bu makalede Dostoyevski Doğu Sorunu'nda Avrupa devletleri tarafından etkisiz hale getirilen ve amacına ulaşamayan Rusya'nın Asya'da son kazandığı zaferleri över ve Rusya'nın artık dikkatini Asya'ya yöneltmesi gerektiğini söyler. Dostoyevski'ye göre Rusya'nın geleceği Asya'nın sömürgeleştirilmesindedir. Nasıl ki Avrupa kendi gelişmesini Amerika'nın keşfine borçluysa Rusya da kendi Amerika'sını Asya'da bulacaktır. Rusya Avrupa'nın lideri olmak için Asya'da güç toplamalıdır. Dostoyevski Rusya'nın Avrupalı kimliğini pekiştirecek bir etken olarak düşündüğü Asya politikasını klasik sömürgeci argümanlara başvurarak bir “uygarlık misyonu” olarak ele alır:

“Avrupa'da çanak yalayıcı ve kulduk, oysa Asya'da efendi olacağız. Avrupalının gözündeki biz Tatar'dık, oysa Asya'da Avrupalı olacağız. Misyonumuz, uygarlık misyonumuz Asya'da ruhumuzu çecek ve bizi oraya çekecektir, hareket yeter ki başlasın.”³⁸

Dostoyevski'nin son makalesinde Rusya'ya adres olarak Asya'yı göstermiş olması bizi yanıltmamalıdır. Çünkü Rusya Asya'ya da yönelse, oradaki Batının temsilcisi olarak bulunacaktır. Bu yönden Dostoyevski'nin Doğu-Batı meselesinde, esas olarak, akıl hocası Solovyev'in izinden gittiği söylenebilir.³⁹ Solovyev Rusların dar görüşlü milliyetçi yaklaşımlardan vazgeçerek bütün

---

37 Sahnı, “Oriental Phantoms: F. Dostoevsky's Views on the East”, **Social Scientist**, c. XIV/7, (1986), s. 41.

38 Dostoyevski, **Bir Yazarın Günlüğü**, s. 1198.

39 Troyat, Dostoyevski'nin felsefede ve genel düşüncede öğretmenin Solovyev olduğunu söyler. Solovyev, aynı zamanda, *Karamazov Kardeşler*'de Dostoyevski'nin “olumlu tip” olarak geliştirdiği Alyoşa karakterinin de prototipidir. Bkz. Troyat, **Dostoyevski**, s. 387 ve 396. Dostoyevski'yle Solovyev arasındaki ilişki hakkında kapsamlı bir kaynak için bkz. Marina Kostalevsky, **Dostoevsky and Soloviev: The Art of Integral Vision**, New Haven 1997.

Hıristiyanların birliğini sağlamasını ve rasyonalist Batı ile bireyi dışlayan Doğu dışında üçüncü bir güç oluşturmasını önerir. Bu tavrı Bizans’ın çift başlı kartalıyla simgeler.⁴⁰ Ne var ki, Solovyev çift başlı kartal simgesinin Doğu ile Batının birliğini temsil ettiğini ileri sürse de, bunun koşulunun Doğunun Hıristiyanlaştırılması, başka bir deyişle Batı uygarlığına katılması olduğunu düşünmektedir. Çünkü tarihin gidişatını belirleyen ana çelişki ona göre Doğu-Batı çatışmasıdır ve Solovyev bu konuda Rusya’yı açıkça Batının safında görür. Eğer Batı, Hıristiyanlığın koruyucusu görevini yerine getiremezse, Bizanslıların Müslümanlara teslim olduğu gibi sarı ırktan Asyalılara teslim olmak zorunda kalacaktır. Bu yüzden Solovyev örneğin Çin’deki Bokser hareketine Batının müdahalesini bir Haçlı savaşı olarak selamlamıştır. Ona göre Sarı Asya’nın yükselişi Batı uygarlığına yönelik en büyük tehdittir ve Asya er ya da geç Batıya hücum edecektir. Bu koşullarda Batının başarısızlığı tarihin sonu demektir.⁴¹

Dostoyevski’nin Avrupa’yı çöküşe götüreceğini ileri sürdüğü komünizmle Asya’dan gelen tehdit arasında bu açıdan bir benzerlik kurduğu görülmektedir. *Suç ve Ceza*’da Raskolnikov’un gördüğü rüyada insanlar arasındaki her tür bağı ortadan kaldıran, ortak ahlaki değerleri çökerten ve Avrupa’daki toplumsal düzeni yıkan salgın hastalığın Asya’nın derinliklerinden geliyor olması manidardır.⁴²

Dostoyevski’ye göre Rusya’nın Avrupa’yı Asya’dan gelen tehlikeye karşı koruması ve onu kilise düşüncesi etrafında yeniden birleştirmesi için Doğuya boyun eğdirmesi ve Bizans’ın yerini alması şarttır. Çünkü “Üçüncü Roma” idealinin gerçekleşmesi Doğunun denetiminin sağlanmasına bağlıdır. Bunun iki cephesi vardır. Birinci cephe Orta Asya ve Kafkasya’daki Rus yayılmasıdır.

---

40 Laurelle, Marlène Laruelle, “The Orient in Russian Thought at the Turn of the Century”, Dmitry Shlapentokh (ed.), **Russia Between East and West-Scholarly Debates on Eurasianism**, Leiden 2007, s. 21.

41 Sarkisyanz, “Russian Attitudes Toward Asia”, **Russian Review**, c. XIII/4, (1954), s. 249-250

42 Dostoyevski, **Suç ve Ceza**, (çev. Ergin Altay), İstanbul 2008, s. 639-640

Dostoyevski birçok yerde bu yayılmanın Avrupa tarafından memnuniyetle karşılanıp desteklendiğini itiraf eder. Dostoyevski bu yayılmanın Batılı güçlerle ittifak halinde sürdürülmesi gerektiğinin bilincindedir. Bunun için de farklı yerlerde Almanlarla, Napolyon'la ve İngiltere'yle Doğu politikası konusunda anlaşma gereğinden bahseder.⁴³ Baykan Sezer'in tespit ettiği gibi Rusya'nın Batıyla problemi, esas olarak, Asya'daki yayılmasından değil bu yayılmayı özellikle İngiltere'den bağımsız olarak sürdürme ve Hindistan yoluna tek başına ulaşma eğiliminden kaynaklanır.⁴⁴ Ama esas sorun Doğuyla mücadelenin ikinci cephesinde yaşanmıştır.

4. Doğu Sorunu Çerçevesinde Dostoyevski'nin Osmanlı'ya Bakışı

Dostoyevski Rusya'nın gerçek anlamıyla Bizans'ın yerini alarak Doğu-Batı ilişkilerinin denetimini ele geçirmesi için İstanbul'u alması gerektiği fikrindedir. Ancak bu, Avrupa dengelerini sarsacak bir olaydır. XIX. yüzyılda Rusya ile Batılı devletlerin sık sık Osmanlı konusunda karşı karşıya gelmeleri bundan kaynaklanır. Dolayısıyla Dostoyevski'nin Doğu Sorunu ve Osmanlı konusundaki fikirleri Batıyla anlaşmazlıklarını anlamak açısından da son derece önemlidir.

Yaklaşık olarak 1200 sayfayı bulan *Bir Yazarın Günlüğü*'nün yaklaşık 200

---

43 Dostoyevski'nin Asya'yı Rusya'ya bırakmaları koşuluyla Batı ülkelerine (sırasıyla Almanya, Fransa ve İngiltere) ittifak önerileri için bkz. Dostoyevski, **Bir Yazarın Günlüğü**, s. 837, 1194, 1202.

44 Baykan Sezer Rusya'nın yükselişini, Osmanlı'nın Bizans'ı ortadan kaldırarak Batı için Hindistan yolunu kapatması üzerine Batıya kuzeyden yeni bir Hindistan yolu sağlayabilme imkânına bağlamaktadır. Bkz. Sezer, "Doğu Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri", **Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı**, İstanbul 1990, s. 138. Yine Sezer'e göre, Rusya'nın Hindistan yolunun denetimini Batıdan bağımsız olarak kendi hesabına ele geçirme arzusu Batıyla arasındaki çelişkinin en önemli sebeplerinden birisidir. Bkz. Eğribel (haz.), **Sosyoloji Yılığın XIX. Yüzyıl**, İstanbul 2001, s. 118. Baykan Sezer başka bir çalışmasında Hindistan yolu üzerinde Rusya ve diğer Batı devletlerinin rekabetini Osmanlı'nın Batıcılılaşması yönünden de ele almıştır. Bkz. Baykan Sezer, "Osmanlı'nın Batıcılılaşması", **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları**, İstanbul 2006, s. 202-203.

sayfası (başka bir deyişle 40’ın üzerinde makale) doğrudan İstanbul’un alınması hakkındadır.⁴⁵ Osmanlı konusundaki saplantı romanlarında bile hiç aklıdan çıkmaz. *Karamazov Kardeşler*’in en kritik yerlerinden birinde Balkanlardaki “Türk işkencelerinden” söz açar. Felsefi anlamda Dostoyevski’nin en önemli pasajlarından biri olarak görülen “Büyük Engizitör” hikâyesinin gerekçesini oluşturan bölümde bile, İvan teodise problemini tartışırken dünyada kötülüğün somut örneği olarak Türkleri gösterir ve Bulgarlara yapılan işkencelerden bahseder.⁴⁶ Hâlbuki romanın doğal akışı içinde Engizisyon’dan bahsedildiği ve Katolikliğin eleştirildiği bir bölümde, “Türk zulmü” yerine Engizisyon işkencelerinden bahsetmek herhalde daha akla yatkın bir tercih olurdu.

Dostoyevski *Bir Yazarın Günlüğü*’nde Türkleri hedef alan sayısız hakarete yer vermekle kalmaz, Osmanlıların yönetme kudretini sorgular, “Asyalı bir sürü” olarak tanımladığı Türklerin hiçbir zaman düzgün bir devlet kuramayacağını söyleyerek İstanbul’u Rusların yönetmesinin şart olduğunu kanıtlamaya çalışır.⁴⁷ Dostoyevski’nin bu tema üzerinde bu kadar ısrar etmesi, ondaki “yabancı düşmanlığıyla” ve “milliyetçi saplantılarla” açıklanamaz. Daha derindeki sebep Rusya’nın hem Asya karşısındaki konumunun, hem Avrupa’nın geleceğinde oynaması beklenen rolün, hem de Avrupa’yla çatışmasının Doğu Sorunu çerçevesinde bir anlam kazanıyor oluşudur.

Doğu Sorunu, esas olarak, XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarının parçalanması ve paylaşılması sürecinde Avrupa devletleri arasındaki çekişme ve sorunları ifade eden bir kavramdır. Osmanlı’nın parçalanması bu dönemde Avrupa’nın ortak politikasıdır. Bununla beraber tek bir devletin Osmanlı toprakları üzerinde egemen olması Avrupalı büyük devletlerin işine gelmediği için, Avrupalı güçler arasında dengeye dayanan bir Osmanlı siyaseti benimsenmiştir. Aynı dönemde Osmanlı da geleneksel Doğuyu savunma siyasetini sürdüremez hale gelmiş, söz konusu Avrupa güçler dengesi içinde kendisine bir yer bulmaya ve büyük devletler arasındaki çelişkilerden

---

45 Khan, a.g.e., s. 235.

46 Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, s. 51-52.

47 Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü*, s. 955.

faydalanarak varlığını sürdürmeye çabalamıştır. Bu tür bir siyaseti takip eden zayıf bir Osmanlı Devleti'nin kendisiyle işbirliği içinde varlığını sürdürmesi Uzakdoğu'daki sömürgelerine giden yolun açık olmasını isteyen Avrupalı büyük devletlerin de işine gelmektedir.

Bu noktada, XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına yol açan adımları Avrupa tarafından hep desteklenmiş olan Rusya, Osmanlı'yı "hasta adam" ilan etmiş ve mevcut güç dengesini bozacak şekilde Osmanlı'yı yıkıp İstanbul'u ele geçirmeye niyetlenmiştir. İstanbul'u tek başına ele geçiren bir Rusya hem Avrupa'nın en büyük gücü haline gelecek, hem de Doğunun denetimi üzerinde tekel kuracaktır. Tarih boyunca Doğu-Batı ilişkilerinde denetim tekelinin Yunanlılığa veya onun Orta Çağ'daki devamı olan Bizans'a verilmesi, ancak Avrupa'nın kendini korumaktan ve kendi ticaretini yürütmekten aciz olduğu dönemlerde mümkün olmuştur. Hâlbuki şimdi Avrupa Osmanlı karşısında güçlüdür. Bu yüzden Avrupa devletlerinin Yunan-Bizans geleneğinin misyonunu devam ettirecek bu tip bir Rus tekeline izin vermesi mümkün değildir. Böylece Rusya Avrupa devletleriyle karşı karşıya gelir. "Doğu Sorunu" bu noktada Rusya için bir "Batı Sorunu"na dönüşür.

Doğu Sorunu'nun güncel anlamı Dostoyevski'ye göre Osmanlı egemenliği altındaki Slavların "kurtarılması" ve İstanbul'un alınmasıdır. Ancak Dostoyevski'nin bununla yetinmediği, sorunun tarihsel köklerinin de bilincinde olduğu görülmektedir. Doğu Sorunu her ne kadar XIX. yüzyılda ortaya çıkmış bir diplomatik sorun olsa da Dostoyevski'ye göre "Büyük Rus oymaklarının tek Rus devleti halinde ilk birleştiği... Moskova Çarlığı döneminde doğmuştur. Doğu Sorunu Büyük Petro'nun yüksek derecede benimsediği ve Moskova'yı terk ederken Petersburg'a taşıdığı, Moskova Çarlığı'nın ezeli düşüncesidir."⁴⁸ Avrupa tarafından uluslararası bir sorun olarak ele alınan Doğu Sorunu Dostoyevski'ye göre "Rusya'nın ulusal sorunudur."⁴⁹

---

48 Dostoyevski, **Bir Yazarın Günlüğü**, s. 959.

49 Dostoyevski, **a.g.e.**, s. 438.

Aslında Dostoyevski meseleyi Moskova Çarlığı’nın kuruluşuna kadar götürürken son derece haklıdır. Hatta sorunun köklerini daha da geride, Yunanlılığın ilk ortaya çıktığı devirde aramak gerekir. Baykan Sezer’in Yunanlılık tezi Dostoyevski’nin bu tartışmadaki görüşlerini yerli yerine oturtacak bir teorik çerçeve sağlamaktadır. Rusya’yı Avrupa’nın Asya halkları karşısında sınır bekçiliği görevini yerine getiren ve Doğu-Batı ilişkilerinde aracılık tekelini elinde tutan Yunanlılığın ve Bizans’ın bir devamı olarak gördüğümüzde, İstanbul’un alınmasının yıkılan Bizans’ın tam anlamıyla yerine geçmek isteyen Rusya için doğal bir hedef olduğu görülmektedir.⁵⁰ İkinci olarak gerek Yunan gerek Bizans’ın bu görevi Batıdaki hiçbir merkezle paylaşmaya yanaşmadığı ve Doğu-Batı ilişkilerini Batı adına yürütme tekelinden vazgeçmek istemediğini hatırlarsak, Dostoyevski’nin İstanbul hakkındaki “tekelci” tutumu da bir anlam kazanmaktadır.

Dostoyevski bütün eseri boyunca evrensel kardeşlikten, Rusların çıkar gözetmezliğinden ve fedakârlığından bahsetmesine karşın, İstanbul’da tek söz sahibi ülkenin Rusya olması gerektiğini savunur. Rusya Avrupa’ya yeterince hizmet etmiştir, bundan böyle Osmanlı topraklarındaki girişimlerini Avrupa hesabına değil tamamen kendi adına gerçekleştirecektir. Dostoyevski bu konuda o kadar kıskançtır ki, İstanbul’un bir koalisyon tarafından Osmanlıların elinden alınmasını bile tatmin edici bulmamış, Avrupa güçler dengesinin koruduğu “bütün uluslara açık serbest bir kent” olmasına bile şiddetle karşı çıkmıştır.⁵¹ Ona göre İstanbul sadece Rusların olmalıdır. Öyle ki, İstanbul’un alınmasına gerekçe olarak Slavların kurtarılmasını gösteren Dostoyevski, Slavlarla ortak bir yönetim öneren Danilevski’ye bile şiddetle itiraz eder:

“Ruslar ve Slavlar arasında nasıl bir eşitlik söz konusu olabilir? (...) İstanbul’a sahip olmaya nasıl olur da onlar da eşitlik temeline dayalı katılabilir? (...) İstanbul bizim olmalıdır, evet, İstanbul Ruslar tarafından fethedilecektir, Türklerden bize sonsuza dek geçecektir. Kısacası sadece bize ait olmalıdır (...) sahip olduktan sonra biz bu kente Slavları ve sonra kimi istiyorsak

50 Sezer, **Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri**, s. 138.

51 Dostoyevski, **Bir Yazarın Günlüğü**, s. 493.

onları sokacağız (...) İstanbul'a, Boğazlara ve körfezlere sadece Rusya sahip olacaktır. İstanbul'da bir ordu ve filo bulundurulacak, kaleler, tabyalar inşa edilecektir (...) Hoş, çok kişinin 'Demek oluyor ki Rusya'nın Slav davasına hizmeti anlaşıldığı kadarıyla boşuna değilmiş' diye gürültü koparacağına kuşku yoktur (...) Slavların yalnızca Rusya'nın büyük gücüyle dünya üzerinde varlıklarını sürdürebileceklerini söyleyerek buna kolayca yanıt verebilirim."⁵²

Dostoyevski'nin yazdıklarında, Asya'daki egemenlik tekeline kimseyle paylaşmak istemeyen ve bunun için büyük bir merkezi devlet ve askeri-siyasal aygıt kuran Bizans'ın sesi yankılanmaktadır. Dostoyevski'nin Asya'yla da Avrupa'yla da çatışmasının kaynağını Bizans misyonunu sürdürme arzusunda aramak gerekir. Gerçi Dostoyevski son makalesinde Rusya'nın geleceğinin Asya'da olduğunu söyleyerek emperyal vizyonunu Osmanlı'dan Orta Asya'ya doğru yöneltmiştir, ama bu, stratejik bir tercihten ziyade Rusya'nın 1877-78 Türk-Rus Savaşının ardından Avrupalı güçler tarafından geri adım atmaya mecbur bırakılmasından kaynaklanmaktadır. Zaten bunu, Avrupa'nın Amerika'daki sömürgecilik deneyimine benzetmiş ve geçici bir güç toplama süreci olduğunu belirtmiştir.

Dostoyevski'nin dünya siyasetiyle ilgili görüşlerinin Osmanlı üzerinde düğümlemesinden Doğu-Batı ilişkileri açısından belli sonuçlar çıkartabiliriz. Dostoyevski'nin temel kaygısı Batıyı Rusya öncülüğünde yeniden birleştirmektir. Üçüncü Roma siyaseti bu bakımdan simgesel bir öneme sahiptir. Roma Batı dünya egemenliğini temsil ettiğinden, Dostoyevski'nin çöken iki Roma'ya alternatif yeni bir Roma yaratmak isteği, aynı zamanda yeni bir dünya egemenliği iddiasıdır. Ancak görüldüğü gibi yeni bir Roma inşa etmenin başlıca şartı, Doğunun denetimini ele geçirmektir. Avrupa'nın son iki yüzyıldır bütün siyasal sorunları eski Osmanlı coğrafyasının yeniden dizayn edilmesiyle ilişkilidir. Dolayısıyla Batıyı birleştirmeye yönelik yeni fikir ve projeler, ancak bir Doğu siyaseti temelinde ortaya çıkabilmekte, Batı kendi birliğini ancak Doğu üzerinde tam bir denetim kurarak sağlayabilmektedir. Dostoyevski'nin hep Batılı fikirlerle ve Avrupa'nın kaderiyle meşgul olmasına

---

52 Dostoyevski, *a.g.e.*, s. 1029-1030.

karşın, dünya siyasetindeki esas kaygısının hep Osmanlı oluşunun sebebi, kanımızca budur.

Son olarak Dostoyevski’nin okurlarına ve Rus halkına gösterdiği İstanbul hedefini Rusların kimlik sorunlarına da bir çözüm olarak düşündüğü görülmektedir. Nitekim Dostoyevski’ye göre İstanbul, hem Rus halkı tarafından kurtarılacak, hem de Rus halkını kurtaracak bir şehirdir. Zira “kutsal bir dava uğruna dökülen kan... çok şeyi temizleyebilir, yıkayabilir, yeniden yaratabilir”, Rusları “kirlenmişlikten ve aşağılanmışlıktan arındırarak yüceltebilir.”⁵³ İstanbul hedefi aydınları, halkı ve Çar’ı yeniden ortak bir ülkü etrafında birleştirirken, “Rus Batılılaşmasının” yarattığı kimlik sorunlarına ve toplumsal yabancılaşmaya da bir çözüm olabilir.⁵⁴ Osmanlı’ya karşı ön cephede verdiği mücadele Rusların Batıyı kendi liderliğinde birleştirme idealine cevap verirken, aynı zamanda Batı karşısındaki tarihsel gecikmişlik ve aşağılık duygusundan kurtulmaları için de bir fırsattır. Batılı merkezlerin Osmanlı’ya karşı mücadelede Rusların gerisinde kalması ise Dostoyevski’nin gözünde kendi Batı eleştirisini haklı çıkaran bir siyasal olgudur. Dostoyevski, Batının ihaneti temasını Osmanlı’yla Batılı devletlerin ittifakı çerçevesinde sık sık gündeme getirmiş, bu konudaki güncel siyasi polemiklerini daha felsefi nitelikteki Batı eleştirisiyle irtibatlandırmıştır. Bu çerçevede Osmanlı karşıtlığı Dostoyevski’nin Batı eleştirisiyle, Mesihçi Rus evrenselciliğini ve Batıyı birleştirme idealini birbirine bağlayan ana hatlardan biridir.

---

53 Dostoyevski, **a.g.e.**, s. 647.

54 Güneş Ayas, “Dostoyevski’nin İstanbul’u Kaçınıcı Roma?”, **Tarih ve Uygarlık İstanbul**, Sayı 1-2, 2012, s. 56-57.

KAYNAKÇA

- AYAS, Güneş, **Dostoyevski’de Batı Sorunu: Rus Ruhı ve Evrensellik**, İstanbul 2010.
- AYAS, Güneş, “Dostoyevski’nin İstanbul’u Kaçınıcı Roma?”, **Tarih ve Uygarlık İstanbul**, Sayı 1-2, 2012, s. 55-64.
- AYAS, Güneş, “Toplumlararası İlişkilerde Rol Farklılığı Çerçevesinde Rus ve Türk Modernleşmesine Mukayeseli Bir Bakış”, **Türkiye’de Modernleşme: Batılılaşma Yerine Küreselleşmenin İkamesi**, Sosyoloji Yıllığı 22, İstanbul 2013, s. 207-224.
- BERDYAEV, Nikolay Aleksandroviç, **Dostoyevski**, (çev. Ender Gürol), İstanbul 1984.
- CARR, Edward Hallet, **Dostoyevski**, (çev. Ayhan Gerçekler), İstanbul 2007.
- DOSTOYEVSKİ, Fyodor M., **Bir Yazarın Günlüğü**, 2 Cilt, (çev. Kayhan Yükseler), İstanbul 2001.
- DOSTOYEVSKİ, Fyodor M., **Delikanlı**, (çev. Ergin Altay), İstanbul 2006.
- DOSTOYEVSKİ, Fyodor M., **Karamazov Kardeşler**, 3 Cilt, (çev. Leyla Soykut), İstanbul 1988.
- DOSTOYEVSKİ, Fyodor M., **Puşkin Konuşması**, (çev. Tektaş Ağaoğlu), İstanbul 2009.
- DOSTOYEVSKİ, Fyodor M., **Suç ve Ceza**, (çev. Ergin Altay), İstanbul 2008.
- DUNCAN, Peter J. S., **Russian Messianism: Third Rome, Revolution, Communism and After**, Londra 2000.

- EĞRİBEL, Ertan Eğribel (Haz.), **Sosyoloji Yıllığı Kitap 8 XIX. Yüzyıl Türkiye Sosyolojisi 2**, İstanbul 2001.
- GIDE, Andre, **Dostoyevski**, (çev. Sema Gül), İstanbul 2005.
- HERZEN, Aleksandr, **My Past and Thoughts**, California 1982.
- HOWE, I., **Politics and the Novel**, Londra 1961
- IVANOV, V., **Freedom and the Tragic Life, a Study in Dostoevsky**, New York 1971
- JONGE, A. De, **Dostoyevsky and the Age of Intensity**, Londra 1975
- KHAN, Halimur, “Dreaming of Islam: Dostoevskij’s Vision of a New Russia in *Prestuplenie i nakazanie*”, **Russian Literature**, c. XLVIII/3, (2000), s. 231-261
- KORKMAZ, Vişne, **Senfonik Kişilik Doğa-Beka-Rus İdesi ve Rus İdeali**, İstanbul 2006.
- KOSTALEVSKY, Marina, **Dostoevsky and Soloviev: The Art of Integral Vision**, New Haven 1997.
- LAURELLE Marlène, “The Orient in Russian Thought at the Turn of the Century”, **Russia Between East and West-Scholarly Debates on Eurasianism**, (ed. Dmitry Shlapentokh), Leiden 2007, s. 9-38.
- LUBAC, H. De, **The Drama of Atheist Humanism**, New York 1963
- ÖZCAN, Ufuk, “XIX. Yüzyıl Rusyası’nda Başlıca Siyasal Akımlar ve Coğrafi Kapsamları”, **Sosyoloji Yıllığı Kitap 15 Sosyoloji ve Coğrafya**, (Haz. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan), İstanbul 2006.
- SAHNI, Kalpana, “Oriental Phantoms: F. Dostoevsky’s Views on the East”, **Social Scientist**, c. XIV/7, (1986), s. 36-45.
- SARKISYANZ, Emanuel, “Russian Attitudes Toward Asia”, **Russian Review**, c. XIII/4, (1954), s. 245-254.

- SCANLAN, James Patrick, **Dostoevsky the Thinker**, ABD 2002.
- SEZER, Baykan, “Osmanlı’nın Batıcılılaşması”, **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları**, İstanbul 2006, s. 173-207.
- SEZER, Baykan, “Doğu Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri”, **Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tarımı**, İstanbul 1990, s. 105-138.
- TROYAT, Henri, **Dostoyevski**, (çev. Leyla Gürsel), İstanbul 2004.
- WARD, Bruce K., **Dostoevsky’s Critique of the West: The Quest for the Eartly Paradise**, Kanada 1986.